

“ESİR ŞEHİR ÜÇLEMESİ”NDE TEMSİL ARACI OLARAK KADIN

Hanife ÖZER*

Geliş Tarihi: Nisan, 2017

Kabul Tarihi: Temmuz, 2017

Öz

Bu çalışmada Kemal Tahir’in “Esir Şehir Üçlemesi”nde *-Esir Şehrin İnsanları, Esir Şehrin Mahpusu, Yol Ayrımı-* karşımıza çıkan kadın figürleri incelenecektir.

Kemal Tahir’in “Esir Şehir Üçlemesi”nde işgal dönemi İstanbul’u ve sonrasındaki on, on beş yıllık süreçte başkahraman Kâmil Bey’in hikâyesi kurgulanır. Üçlemede Kâmil Bey’in yakın çevresinde gördüğümüz üç kadın - Nermin, Nedime ve Fatma- ise gerek onun hayatına ve ruhuna yönelik etkileri gerekse dönem Türkiye’sinde temsil ettikleri sosyal konum ya da kesimler bakımından üzerinde durulması gereken nitelikteki figürlerdir. Buna göre aynı zamanda Kâmil Bey’in eşi olan Nermin, dönemi itibarıyla artık işlevsizleşmiş aristokrat bir kadını temsil ederken; Nedime bireysel ve toplumsal sorumluluklarını yerine getiren aydın Türk kadını olarak gösterilir. Fatma ise varlığıyla düşmana direnen geniş halk kesiminin cephe gerisindeki moral kuvvetlerinin timsalidir.

Anahtar Sözcükler: Kemal Tahir, Esir Şehir Üçlemesi, toplum, kadın, temsil.

WOMEN AS A REPRESENTATIVE IN THE “ESİR SEHIR”

Abstract

In this study, the female figures will be examined in Kemal Tahir’s Esir Sehir trilogy - *Esir Şehrin İnsanları, Esir Şehrin Mahpusu, Yol Ayrımı*.

In Kemal Tahir’s Esir Sehir trilogy, Istanbul during the occupation period and the story’s hero Kâmil Bey’s story in the subsequent 10-15 years is are fictionalised. The three women in Kâmil Bey’s immediate vicinity – Nermin, Nedime, and Fatma – are figures that need to be emphasised in their effect in his life and soul as well as the social position and part of society they represent in that period’s Turkey. According to this, while Kâmil Bey’s wife Nermin represents the aristocratic woman who is now dysfunctional; Nedime is shown as the intellectual Turkish woman. Fatma, on the other hand, is the symbol of the part of public who is resisting the enemy with its entire existence and the morale forces behind the front lines.

Keywords: Kemal Tahir, Esir Sehir trilogy, society, women, representation.

* Yrd. Doç. Dr.; Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hanifeoz@gmail.com.

Giriş

On dokuzuncu yüzyılda resmiyet kazanan modernleşme hareketleri siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel vb. boyutlarıyla gerek devlet yapısında gerekse toplum hayatında önemli gelişmelere ve değişmelere yol açar. Bu gelişmeleri ve değişimleri dönemin aydınları ve yazarları ilgiyle takip edip özellikle insan ve toplum üzerindeki görünümü ve etkisi konusundaki tespit ve değerlendirmelerini bazen düşünsel bazen de kurgusal metinler aracılığıyla ortaya koyarlar. Bu dönemde kadınlar da -çoğu alanda dolaylı olsa da- değişimin bir parçası olurlar. Eş ve gelecek nesillerin mimarları konumuyla eğitilmesi gereği gündeme gelen kadınlar için bir yandan resmî okullar açılmaya başlar, bir yandan da açılan okullara çeşitli sebeplerle kızlarını gönderemeyen dönemin seçkin aileleri evlerinde özel hocalardan dersler aldırarak onlara çağın gerektirdiği bilgi ve becerileri kazandırmaya çalışırlar. Bütün bu gelişmelerin akabinde de kadınlar, kazandıkları bilgi ve beceriler yardımıyla sosyal hayatta yer edinmeye çalışırlar. Hülya Argunşah, on dokuzuncu yüzyıl sonlarının Türk kadınının sosyal hayatta aktif bir şekilde yer alması konusunda âdeta bir seferberlik dönemi olduğunu kaydeder (Argunşah, 2016: 46). Nitekim bu dönemde kadın dernekleri kurulur, *Hanımlara Mahsus Gazete* çıkarılır. Fatma Aliye, Emine Semiye, Nigar Hanım, Makbule Leman gibi kadın yazarlar, eserleriyle Türk edebiyatı içinde kadınlara alan açmaya başlarlar. İkinci Meşrutiyet döneminde toplumu altüst eden olayların içinde “kadınlardan bu dönemin ‘yeni kadını’ olmaları ve ‘yeni insanı’ yetiştirmeleri beklenir” (Argunşah, 2016: 148). Yine bu dönemin edebiyat ürünlerinde kadının ilerlemesi yanında millî ölküye katılması da teşvik edilir. Millî Mücadele döneminde ise devrin etkin ideolojileri olan *pozitivist ilerlemecilik ve Osmanlıcılık ile Türkçülük arasında salınan yurtseverlik anlayışı kadınlar tarafından da sahiplenilir* (Çetinkaya, 2011: 122) ve böylece “yeni kadın” kimliği daha etkin bir duruma gelir. Kadınlar cephede değillerdir ama cephe gerisinde bir taraftan işgallerin / savaşın bütün ıstırabını hissederken diğer taraftan da var olma mücadelesinin bir parçası olurlar.

Roman türünün edebiyatımıza girmesiyle birlikte toplumsal değişimin etkisi bakımından romancıların zihnini meşgul eden en önemli meselelerden biri de “kadın” olur. Romancılar, modernleşmeyle bağlantılı ciddi meselelerden biri olarak gördükleri aile ve kadın konusunda bir yandan mevcut olanı betimlerken bir yandan da yanlışlığına, değişmesi gereğine inandıkları bazı hususlarda kendi bakış açılarına göre birtakım çözüm reçeteleri sunarlar. Söz konusu devrin romancıları; *kadının mükemmel bir zevce ve anne olarak terbiyesinin yetişecek nesillerin selâmeti ve Türk milletinin bekası bakımından çok lüzumlu olduğuna inanmışlardır. Kadının iyi bir ev hanımı olması yanında kültür muhtevasını da mühim saydıklarından, kız çocuklarının okutulmaları ve çok iyi terbiye görmeleri gibi fikirleri... Romanlarında müşahhas*

örnekler hâlinde gözler önüne sermeye çalışmışlardır (Has-Er, 2000: 406). Divan edebiyatının belirli kalıplarla idealize edilmiş soyut kadın imgelerine karşılık bu dönemin eserlerinde kadın, söz konusu ideal tipolojiden uzak, hayattaki gerçek kimliğiyle verilmeye çalışılır (Uğurcan, 2012: 223). Yirminci yüzyıl Türk romanındaki kadın görünümleri ise önceki yüzyıla göre büyük bir değişim ve çeşitlilik gösterir. Kadının sosyal hayatın içinde yerini alması, çağın gereklerine uygun eğitim ve diğer haklarına kavuşması, kadın - erkek ilişkileri, taşradaki kadının durumu vb. edebiyat eserlerinde / romanlarda karşımıza çıkan kadın imgelerini oluşturur. Söz konusu imgelerin oluşumunda ise romancıların dünya görüşlerinin etkisi önemlidir.

Türk toplumunun tarih boyunca yaşadığı değişim ve dönüşümleri, bunların yol açtığı sarsıntı ve buhranları “drama düşmüş bireyin serüveni” etrafında kurguya taşıyan Kemal Tahir de eserlerinde kadınlara *toplumsallık* açısından özel bir önem verir. Erkek egemen toplum yapısı içindeki durumları ve konumları bakımından toplumun çeşitli kesimlerini yansıtan, temsil eden kadın figürler onun romanlarının kadın kimliklerini teşkil ederler. Kemal Tahir’in romanlarında kadın figürlerin; sorunlarla savaşıma biçimleri, namus ve ahlak konusundaki yaklaşımları, yüce idealler uğruna mücadele etmeleri ya da bu ideallere kayıtsız kalmaları, hatta bu idealleri tahrip etmeleri, çeşitli sebeplerle suça itilmeleri vb. temalar etrafında toplanabilir (Fedai, 2010: 470).

Kemal Tahir’in, “perspektivist bir kültür ve tarih anlayışı içinde tarihin belli bir devrinde ve o devrin şartları içinde insanın evrensel, tarihî trajik tecrübesinin işlendiği (Daiches’ten akt. Kantarcıoğlu, 2004: 128)” tarihî roman sınıfına dâhil edilebilecek olan *Esir Şehrin İnsanları*,¹ *Esir Şehrin Mahpusu*² ve *Yol Ayrımı*³ romanlarında da kadın konusu önemli bir yer işgal eder. Yazarın, başka kadın figürlerin yanında özellikle *Nermin*, *Nedime* ve *Fatma*’yı kadın olgusu odağında dönemin sosyal yapısını yansıtan temsil işleviyle kurguladığı görülür. Adı geçen üç kadın da eserlerin başkişisi Kâmil Bey etrafında, onun hayatına olan etkileri dolayısıyla üçlemede yer almalarına rağmen her biri bireysel özellikler ve sosyal konum itibarıyla birbirlerinden ayrı dururlar ve farklı çevreleri temsil ederler. Bu yönleriyle üçlemenin kadınlarının toplumsal cinsiyet ve özgürlük tartışmasından uzak; eğitim, Batılılaşma, modernleşme, ahlak vb. daha büyük meselelerin içinde konumlandırılarak temsil işlevi yüklendikleri görülür (Günay-Erkol, 2011: 149). Üçlemede kadınların temsil ettikleri tabakalar karakterleri, aile içindeki konumları ve toplumsal konulara yaklaşımlarıyla gösterilir.

¹ Bu romanın adı metin içi atıflarda ve dipnotlarda kısaltılarak *EŞİ* şeklinde gösterilecektir.

² Bu romanın adı metin içi atıflarda ve dipnotlarda kısaltılarak *EŞM* şeklinde gösterilecektir.

³ Bu romanın adı metin içi atıflarda ve dipnotlarda kısaltılarak *YA* şeklinde gösterilecektir.

Esir Şehir Üçlemesinde Kadın

1. Nermin

Esir Şehir üçlemesinin üç kitabında da okuyucunun karşısına çıkan Nermin, romanın başkışısı Kâmil Bey'in eşidir. Fethi Naci'nin Nedime ve Fatma'ya göre daha gerçekçi (F. Naci, 2000: 284) bulduğu Nermin, üçlemede aristokrat bir zümreyi temsil eder. Fiziksel olarak güzelliği, karakter bakımından bencillik ve kibri, yaşantı bakımından konfora düşkünlüğü, fikir ve eylem bakımından ise bütünüyle kendine ve ailesine odaklı bir portre olarak çizilir. Romanlarda diğer kadınlar daha çok kendileri görünürken Nermin, anlatıcının bakış açısından gösterilir.

Nermin, anlatıcı tarafından yirmi sekiz yaşında olmasına rağmen yirmi yaşında gösterilen, olağanüstü güzel, onurlu, kibar, zengin bir paşa kızı olarak tanıtılır. Romanın gerek ilk bölümlerinde gerekse ilerleyen kısımlarında Nermin'in güzelliği hem eşi Kâmil Bey hem de anlatıcının cümleleriyle sık sık vurgulanır. Güzelliği, duruşu, konuşması dolayısıyla da bulunduğu seçkin çevrelerde ilgi çeker, saygı ve hayranlık uyandırır.

Yirmi yaşına kadar yoksulluk, güvensizlik, maddi manevi hiçbir zorlukla karşılaşmayan, seçkin bir ortamda yabancı dil, musiki vb. iyi bir eğitimle yetiştirilen Nermin, babasının kumar tutkusu, bir süre sonra da ölümü üzerine asla tanımadığı bir fakirlik içine düşer, arkasından da alacaklılar tarafından sahip oldukları bütün varlıkların âdeta yağma edildiğine tanık olur (EŞİ, 15). Yaşanan olaylar Nermin'in ailesinin maddi felaketine, kendisinin ise hayata karşı olan güvenin temelden sarsılmasına yol açar. Bütün bunların ardından da bir Osmanlı bürokrati, başka bir deyişle Osmanlı aristokrati olan Selim Paşa'nın oğlu Kâmil Bey ile evlenir. Böylece gerek Kâmil Bey'in şahsiyeti gerekse Selim Paşa'dan kalan mirasın verdiği maddi güvenle Nermin, eşi Kâmil Bey ve kızıyla birlikte Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde lüks içinde, rahat bir yaşam sürmeye başlar. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla düzenleri bozulur, bir süre sonra da ekonomik sıkıntılar nedeniyle ailesiyle birlikte İstanbul'a dönmek zorunda kalır. Ömrü zenginlik içinde geçen Nermin, lüks yaşamını sürdürmek için eşinin değerlerine, eylemlerine kıymet vermez. Tam tersine eşinin vatan konusundaki düşüncelerine, bu konu dolayısıyla muhatap olduğu kişilere karşı tepki gösterir, hatta onları yer yer aşağılar. İşgal subaylarının verdiği bir baloya katılır, bu davranışı da Kamil Beyin onu boşamasına yol açar.

Üçlemede Nermin'in en belirgin karakter özelliği ısrarla vurgulanan "güven içinde yaşama isteğidir." Onun bu isteği, hatta saplantısı, daha romanın başında İspanya'dan İstanbul'a gelirken anlatıcının sözleriyle okuyucuya duyurulur: *(Nermin'in)... bir tek yufka noktası vardı.*

Güven içinde yaşamak istiyor, önemli önemsiz hiçbir güvensizliğe en küçük bir direnme gösteremiyordu (...) ruh gücündeki en yalınkat yön, yaşama zorluklarına karşı hiç beklemediği bir anda güvensiz kalmak korkusuydu (EŞİ, 15–16).

Nermin'in dikkat çeken karakter özelliklerinden biri de korkaklığıdır. Nermin, yalnız kalmak, fakir düşmek gibi olağan insanî korkuların yanında okuyucunun yadırgayabileceği başka korkulara da sahiptir. Bunların başında ise İstanbul halkından, daha çok da erkeklerinden korkması gelir. Fakat onun korktuğu erkekler işgal güçleri ya da onlarla iş birliği içindeki sınırlı bir kesime mensup olanlar değil, İstanbul'un yerli halkına, başka bir ifadeyle alt ve orta sınıfı teşkil eden Müslüman Türk kesimine mensup olanlardır. Nermin'in bu korkusunu örtülü bir biçimde üçlemenin çeşitli bölümlerinde okumak mümkündür. Örneğin Nedime'nin kendilerini ziyarete geldiği bir gün ona; gazetenin kendisini yorup yormadığını sorar. Sorudaki asıl anlamı (korku duymuyor musunuz), sezen Nedime, yaptığı işten kuvvet aldığını, gurur duyduğunu belirtir. Bu cevap üzerine Nermin'in söylediği sözler, hem ön yargısını hem de ait olduğu sosyal çevrenin zihniyetini yansıtır gibidir: *Ben başka türlü düşünmüştüm. Erkek işi... Hele bizim memleketimizde... Bir sürü yabancı adam... Hem de kaba insanlar (EŞİ, 195).* Nermin'in bu yaklaşımı onun "kibar sınıftan bir kadın" olarak çalışma hayatına nasıl baktığını, mensubu bulunduğu toplumun önemli bir kesimini ne şekilde algıladığını vermesi bakımından önemlidir. Bütün bunların ötesinde üçlemede kendisini gerçekçi bir kadın olarak tanımlayan, hatta milliyetçi ve romantik oldukları için kızı ve Kâmil Bey'i eleştiren Nermin'in en önemli karakter özelliği kendisi ve istekleri dışında her şeye kayıtsız olmasıdır.

Dönemin "kibar ailelerinden" varlıklı bir paşa kızı olarak geleneğin dışına çıkmadan, konumuna uygun bir anlayışla yetiştirilen Nermin'in evliliği de Avrupa'dan İstanbul'a dönene kadar âdeta masal gibidir. Kâmil Bey ona maddi manevi her türlü imkânı sunar. Kendisi de eşine ve kızına bağlı bir kadın portresi çizer. Fakat İstanbul'a döndükten sonra gerek düştükleri ekonomik sıkıntılar gerekse Kâmil Bey'in daha önce bilmediği çevrelerle ve kişilerle, Kuvayı Milliye tarafında olanlarla, irtibata geçmesi Nermin'i önce huzursuz eder, zamanla da eşinde uzaklaştırır.

Nermin'in evlilikten ve erkekten en büyük beklentisi onu *kesin güvene ulaştıracak, orada yaşatacak bir adamdır (EŞİ, 446)*. Nitekim Kâmil Bey'in teyzesinden miras kalan Üsküdar'daki köşke yerleşmelerinden, orada yaşamaktan mutlu değildir. Yalnız kaldığında korkar, mütevazı komşularından hoşlanmaz, hatta onlardan ürker, bu yüzden eşinden 'asrî bir semtte' yeni bir ev almasını ister. Akrabaları gibi kozmopolit bir yaşantı sürmek ister (Yalçın, 2003:391). Fakat Nermin'in bu ve daha başka isteklerini -giyim kuşamlarının da yenilenmesi

gerektiğini belirtir- yetişme tarzı ve sosyal konumuna uygun olarak vakur bir şekilde dile getirdiği kaydedilmelidir.

Nermin ile Kâmil Bey'in saygın bir evlilikleri olsa da aslında beklenti ve idealleri bakımından iki karakterin birbirleriyle uyumlu olmadıklarını söylemek mümkündür. Avrupa'da lüks içinde yaşarken her şey güzeldir; her şeye sahip olmanın, her şeyin yolunda gitmesinin verdiği rahatlık içinde huzurlu bir yaşam sürerler. Ancak koşullar değişmeye, bireylere yeni görev ve sorumluluklar yüklemeye başlamasıyla iki karakter arasındaki tezatlar da belirmeye başlar. Nitekim İstanbul'daki işgal ortamında Kâmil Bey zihnini ve enerjisini ne kadar ülkesinin ve milletinin sorunlarına yönelttiyse Nermin de o denli bu sorunlara uzak kalır, kendi hayatını etkilemeye başladığında da tepki duyar. Nermin için alıştığı yüksek yaşam standardının devam etmesi her şeyden önemlidir. Bunu bozabilecek her olay, durum ya da kişi onda menfi duygular uyandırır. Başka bir deyişle iki karakterin hayata ve topluma yönelik ortaklıkları ve paylaşımları git gide asgari seviyeye iner. Örneğin Kâmil Bey için *Karadayı* dergisinde çalışmaya başlamak 'işe yarama, bir işin ucundan tutma' noktasında çok önemli bir adımdır. Bu adımı Nermin'e müjdelemek ister (Aslında Kâmil Bey'i bu denli heyecanlandıran *Karadayı*'da çalışmaktan çok yüklendiği 'yaman sorumluluktur' (EŞİ, 155); heyecan içindedir, fakat biraz düşündüğünde anlar ki Nermin onun gibi heyecanlanmayacak, bu haberi bir müjde olarak algılamayacak, tam tersine derginin adından (*Karadayı*) bile ürkererek eşinin duygularını paylaşmak bir yana ona tepki bile gösterebilecektir. Nermin'in olası ilgisizliği anlatıcı tarafından verilir:

"Nermin'in hiçbir şey anlamayacağı yüzde yüzdü. Bir okul arkadaşı hapse girmiş. Karısı gazetecilik yapıyormuş. Kendisinden yardım istemişler... Bunların değerini ölçüp biçmek için en azından politikayla biraz uğraşmak, hiç değilse mahalle kahvesindeki insanları, bunların neler üzerinde çekiştiklerini bilmek gerekirdi." (EŞİ, 151)

Üçlemenin ilk kitabındaki olaylar Nermin-Kâmil Bey evliliğinin gittikçe sarsılması, ikinci kitapta ise söz konusu evliliğin noktalanması yönünde gelişir. Kâmil Bey'in sorgulandığı sırada ondan istenen itirafa karşılık olarak teklif edilen Roma elçiliği başkâtipliği görevini kabul etmesi için ısrar eden Nermin, Kâmil Bey kabul etmemesi üzerine eşine kızar. Kâmil Bey mahkûm olduktan sonra ziyarete geldiğinde ilk sözü ise "Bize bu fenalığı niçin yaptınız" olur.

Durgun, sakin bir kişiliğe sahip olan Nermin'in, ülke sorunlarına karşı duyarsız, hatta kurtuluş için mücadele edenlere tepkili olması, Kâmil Bey'in millî mücadele tarafında yer almasıyla maddi olarak sıkıntıya düşmeleri ve zaman içinde Kâmil Bey'den uzaklaşması dikkate alındığında hem maddi hem manevi olmak üzere bu isteğin kapsamının hayli geniş olduğu anlaşılır. Bununla birlikte üçlemenin son kitabı *Yol Ayrımı*'nda zengin Lütfü Bey'le evlenmesi, onun kendisini aldattığını bilmesine rağmen konumunu ve imkânlarını korumak

adına evliliğini sürdürmesi dikkate alındığında Nermin'in güven içinde yaşama isteğinin daha çok “maddi güvene” karşılık geldiğini, bunun da “erkekler tarafından” sağlanmasına inandığını söylemek mümkündür.

Nermin, eğitilmiş, kültürlü bir kadın olmasına rağmen üçlemenin diğer iki kadınına, Nedime ve Fatma'ya, göre düşünsel bakımdan daha zayıf ve etkisiz, toplumsal ve millî konulara karşı da ilgisizdir. Romanlarda onun fikri boyutuyla ilgili olarak millî mücadeleye tepki duyması ve sosyal hayatın içinde kadının konumu hakkında birtakım bilgilere sahip olması dışında herhangi bir konudaki görüşlerine yer verilmediği söylenebilir.

Nermin'in millî mücadele konusundaki tutumu menfidir. Ancak bu menfilik etraflı bir düşüncenin ürünü değil, Kâmil Bey'in evini ihmal ettiğine inanması, alıştığı yaşam standardının düşmesi ve akrabalarının etkisi gibi ikincil sebeplere dayanır.

Kâmil Bey İstanbul'a döndükten sonra duyarlı ve sorumlu bir aydın olarak ülkesi için bir şeyler yapmak ister. Bu düşünceyle *Karadayı* gazetesinde çalışmaya başlar. Fakat toplumsal ve millî konulara karşı herhangi bir ilgisi olmayan, aynı zamanda Kâmil Bey'in yaptığı/yapacağı işin detaylarını bilmeyen Nermin, dâhil olduğu çevre ve ilişki kurduğu insanlar dolayısıyla Kâmil Bey'in *Karadayı*'da çalışmasını, hoşnutsuzlukla karşılar. Kâmil Bey'in Millî Mücadele tarafında yer alıp hayatının merkezine bunu koymasına evini ve asıl sorumluluklarını ihmal ettiği düşüncesiyle tepki gösterir:

—*Bu Kuvayı Milliye de nedir kuzum?*

Kâmil Bey karısının yüzünde bir şeyler araştırarak öylece durdu. Kadının gözleri öfkeliydi. 'Hasta zavallı' diye düşündü.

—*Hemen yat karıcığım! Yemekten sonra hemen yatağa gir. Ben sana ıhlamur kaynatırım. Terlersin'*

—*Siz bu son günlerde bir tuhaf oldunuz. Bana Ayşe gibi davranıyorsunuz!*

—*Kötü mü?*

—*Bu nasıl soru? Dağ başındayız. Yapayalnız... Bizi düşüneneğinize, gece yarılarda kadar sokaklarda dolaşıyorsunuz. Bir de Kuvayı Milliye eksikti. (EŞİ, 286–287).*

Bununla birlikte halası ve eniştesinin işgal kuvvetleriyle iş birliği içinde olması, onların maddi menfaatleri uğruna millî mücadele tarafındakilere tepki duymaları Nermin'in hoşnutsuzluğunda bir başka etken sayılabilir. Nitekim aralarında geçen bir konuşmada Nermin, Anadolu'daki direniş kuvvetleriyle ilgili olarak eşine; “Dünyanın muzaffer devletlerine karşı Anadolu'da üç baldırı çıplak ne yapabilir?” (EŞİ, 289) şeklinde tepkisini ortaya koyar. Bunlar,

aynı zamanda akrabalarının düşüncelerini de yansıtan sözlerdir. Nermin'in eşine ve eşinin yeni çevresine karşı gelişen tepkisinin temel sebebi ise alıştığı konforlu yaşamdan, ait olduğu yüksek zümrenin sosyal ortamından uzaklaşma korkusudur:

—Siz eskide ciddi bir adamdınız! Aylardan beri değiştiniz enikonu! Artık eskisi gibi herkeslerin sözlerine kulak asmayacak hâlde değiliz.

—Eskisi gibi herkeslerin sözüne mi? Kim bu herkesler cicim? Hakkımızda kulak asılması gerekli neler söylüyorlar?

—Gülmeyin. Çocuk çırılçıplak... Ben de öyleyim... Siz hiçbir şey diktirmediniz geldik geleli...

—Şimdiye kadar işe karışmadımsa buna lüzum olmadığından. Sizin etrafınızda toplananlar hep batmış insanlar. Kaybetmekten korktukları bir şeyleri kalmamış. Biz, hamdolsun, henüz o hâle düşmedik. Nüfuzlu akrabalarımız var. İngilizler isterlerse Musul'daki emlâkimizi derhal bize geri verirlermiş. Halam dedi ki: 'Koca Âl-i Osman padişahı, veziri vüzerası ile şaşırılmış da, birkaç kılıkuyruk mu doğru yolu bulmuş?' dedi. Halam haklı (EŞİ, 287).

2. Nedime

Esir Şehir üçlemesinin sadece ilk kitabında görülen, gerek olayların gelişimde gerekse romanın başkişisi Kâmil Bey'in üzerinde oldukça etkin bir rolü olan Nedime, Kâmil Bey'in Galatasaray Lisesinden arkadaşı olan İhsan'ın eşidir. Romanda vatansever, aydın Türk kadını temsil eden Nedime, hamile olmasına rağmen işgal altındaki İstanbul'un zor koşullarında eşini tutuklanınca onun çıkardığı ve Anadolu kuvvetlerini destekleyen *Karadayı* adlı bir derginin/gazetenin yayımını üstlenir.

Nedime'nin fiziksel görüntüsü hakkında "esmer, solgun benizli, uzun parmaklı güzel elleri olan, sesi kalınca bir kadın" (EŞİ, 160–161) şeklindeki kısa betimlemeler dışında pek bilgi yoktur. Yazar onu fiziksel görünümünden daha çok fikirleriyle ve bu fikirlerin pratiğe yansımalarıyla karşımıza çıkarır. Nitekim romanın yedinci bölümünde İhsan'ın, Nedime'ye yönelik olarak; "...sen benim için dünyanın en güzel kadınsın. Kadın her zaman aklıyla, namusuyla, merhametiyle, cesaretiyle güzeldir. Boya ile ipekle, hele etiyle cilvesiyle değil..." (EŞİ, 219) şeklindeki sözleri bu görüşü destekler içeriktedir.

Nedime'nin karakter bakımından en belirgin özelliği vatansever ve cesur bir kadın olmasıdır. Eşi İhsan'ın, *Karadayı* gazetesini çıkardığı için hapse girmesi üzerine büyük bir cesaretle derginin yayımını üstlenir. Fakat hem eşinin fikir ve faaliyetleri hem de gazetenin

yayım politikası dolayısıyla hükümet görevlileri ve işgal subayları tarafından sürekli takip edilir. Çünkü *Karadayı* yazıhanesi sadece Anadolu yanlısı bir yayım yapmaz, aynı zamanda Anadolu'ya bilgi, silah ve diğer yardım malzemelerinin aktarılmasında, kaçırılmasında, kısacası işgal edilmiş İstanbul'da kurtuluşa yönelik yeraltı faaliyetine de aracılık eden merkez olarak kullanılır. Bu noktada da Nedime, işgal karşıtları içinde kilit isimlerden biri hâline gelir.

Nedime'nin ailesi, çocukluğu, eğitimi vb. konularda da romanda hemen hiçbir bilgiye yer verilmediği görülür. Yalnızca İhsan'ın, Kâmil Bey'e Sultanahmet mitingini⁴ anlatırken Nedime'nin daha önce "erkek işlerine aklım ermez" şeklindeki bir ifadesi, bununla da biraz övünen bir İstanbul hanımı olduğu bilgisi yer almaktadır ki, bu bilgi okuyucuda, onun dışı kapalı, geleneksel bir yaşantı süren ve bundan da memnuniyet duyan bir kadın olduğu kanaatini uyandırır. Fakat bir asker eşi olması, eşinin hapse düşmesi sonrasında bir gazetenin sorumluluğunu üstlenmesi; bu faaliyeti başarıyla sürdürmesi; yine eğitimiyle, kültürüyle, zekâsıyla romanın farklı bölümlerinde siyasal, sosyal, kültürel konularda kafa yorması ve birtakım fikirlere sahip olması dolayısıyla Nedime, aydın bir Türk kadını temsil etmektedir.

Romanda Nedime düşünce ve eylemlerinin yanında duygularıyla da dikkat çeken bir figürdür. Onun en duygusal olduğu anlar ise eşi İhsan ve ülkesinin geleceğinin söz konusu olduğu anlardır. Eşine büyük bir aşk ve sevgi ile bağlı olan Nedime, üçlemede kadın konusundaki beklentileri karşılayan bir konumda yer alır. Çok boyutlu bir karakter olarak kurgulanan Nedime'nin bahsedilmesi gereken bir özelliği de âşık, vefalı bir eş olmasıdır. Eşi İhsan hapse girince onu hiç yalnız bırakmaz, ona olan sevgisi, özlemi, sadakati ile romanın örnek kadınlarının başında gelir. Kişisel beklentilerini bir tarafa bırakır, her şeyin zamanı olduğuna inanır. Bir başka özelliği ise yine eşinin hapse girmesi ile aciz bir duruma düşmeden, hiç kimsenin yardımına ihtiyaç duymadan ayakta kalmasıdır. Nedime, eşi etkisiz bir konuma düştüğü zaman onun bıraktığı yerden işleri devralır, bir anlamda işlerin yarım kalmasını, hatta çökmesini engeller. Eşinin hapiste olması da (onurlu bir sebebe dayandığı için) onu rahatsız eden bir durum değildir. Nedime'nin bütün bu özelliklerini ise topluma yönelik olarak okumak mümkündür.

Denilebilir ki Nedime kimliğiyle kurtuluş yolunda cephe ve cephe gerisinde kimin elinden ne geliyorsa hiçbir ayırım gözetmeksizin ortaya koyması, mücadeleye ortak olması telkini sezilmektedir. Nedime'nin hamileliğini ise hem onun cesaretini ve vatan sevgisini

⁴ Sultanahmet mitingine, işgal karşısında İstanbul kadınlarını derinden etkilemesi, âdeta toplumsal bir uyarıcı olarak onların kabuğundan sıyrılmalarını sağlaması bakımından önemli bir tarihi hadise olarak başka romanlarımızda da değinilmiştir. Miting, Esir Şehir üçlemesinde hem Nedime'nin hem Fatma'nın toplumsal olaylara karşı hareket geçmelerini sağlamış, Nedime'nin ev kadını kimliğinden sıyrılıp etkin bir mesleğin içine girmesine, Fatma'nın ise eşi Ramiz'i kurtuluş için eyleme geçmesi yönünde yönlendirmesine vesile olmuştur.

belirgin kılmak hem de romanda “ideal” kadından beklentileri sezdirmek şeklinde okumak mümkündür. Nedime odağında kadının bir yandan çalışıp üretmesine, eğitim alıp fikir ve söz sahibi olmasına vurgu yapılırken bir yandan da geleneğin dışına tamamen çıkılmaması veya toplum düzeninin temelden sarsılmaması, başka bir deyişle kadının öncelikle aile kurumundan uzaklaşmaması gereğine işaret edilerek onun, çocuk dolayısıyla bu kurumun odağına yerleştirildiği düşünülebilir. Bu düşünceden hareketle de kadının dışarı çıkmasına, dış dünyadaki hayata ortak olmasına romanda temkinle yaklaşıldığı söylenebilir.

Entelektüel bir portre olarak kurgulanan Nedime düşünen, sorgulayan, çözüm üretmeye çalışan; düşünceleri doğrultusunda eyleme geçen bir kadın konumundadır. Nitekim onun çeşitli konulara yönelik görüşlerinin bazen anlatıcı tarafından bazen de kişiler arasındaki diyaloglar yoluyla kurguya yerleştirildiği görülür. Dönemin sanat, edebiyat ve edebiyatçılara dair fikirleri; İmparatorluğun durumu ve geleceği vb. konularda özellikle Kâmil Bey tarafından hayli olumlanan görüşlerine tanık olunur. Bununla birlikte Nedime'nin düşünceleri içinde kadınlara yönelik olanlar hem romandaki vurgu dolayısıyla hem de inceleme konumuz bakımından ayrıca önemlidir.

Nedime'nin kadın konusundaki görüşleri; giyim kuşam, çocuk yetiştirme, kadının kamusal alanda etkin olması şeklinde toplanabilir. Daha çok diyaloglar yoluyla ortaya koyduğu bu görüşlerini okuduğumuzda Nedime'nin, dönemin İstanbul'unda kadınların yaşam tarzları konusunda birtakım ileri fikirlere sahip olduğu görülür. Yine fikirleri dolayısıyla hemen bütünüyle Batılı bir zihniyetle karşı karşıya olunduğu izlenimi edinilir. Kadınların eğitilmiş, söz ve iş sahibi ve daha önemlisi özgür olmasını savunur. Avrupalı kadının bunu büyük ölçüde başardığını; *Orada kadın, çoktan beri erkeğin ekmek parasına ortak olmuş. Biz henüz 'efendilerimiz için böyle bir tehlike değiliz.* (EŞİ, s. 195) sözleriyle belirten Nedime, özellikle Anadolu'daki kadının Orta çağın toprağa bağlı köylülerinden de kötü bir yaşamı olduğunu öne sürer ve *Hayvan gibi satılan, aile kurmakta bile fikri sorulmayan bir yaratığın sosyal hayata, o toplumu çürümeye götürmekten başka ne etkisi olabilir?* (EŞİ, 197) sorusunu sorar.

Nedime, kadınların aktif iş yaşantısında engel teşkil ettiği gerekçesiyle çarşafa karşıdır. Onun arzu ettiği kadın kıyafeti şapkasıyla, tayyörüyle modern, batılı bir kıyafettir (EŞİ, 169–170). Nedime'nin gözünde (aslında Kâmil Bey de benzer düşünceler içindedir) çarşafın bireysel ve sosyal boyutunun yanında ideolojik boyutu da vardır. Ona göre çarşaf geriliğin bir ürünü, hatta yobaz uydurmasıdır. Buna karşı mücadele edilmelidir, fakat zaman uygun değildir, öncelikli olan savaştan çıkıp kurtuluşa ermektir. Bu yüzden de çarşafı mücadele savaş sonrasına ertelenmelidir. Bu görüşünü de: *Hele şu savaş bitsin... İlk işim kadın çarşaflarıyla boğuşmak olacak* (EŞİ, 169–170) sözleriyle dile getirir. Bununla birlikte Nedime'nin çarşaf

konusundaki düşüncelerinin yer yer abartılı bir hâl aldığını söylemek mümkündür. Zira çarşafa bir kıyafetten çok daha fazla ve olumsuz anlamlar yükler ve çarşaf ile iffet arasında bağ kurmaya çalışarak çarşafın, hele de peçenin, kadına kesin güven verdiğini, bu güvenin de onu hayâsız kıldığını savunur. Ona göre güvenin fazlası kadını şımarıklığa, hantallığa, tembelliğe götürür. Oysa kadın, çocuklarını daha iyi yetiştirebilmek için her zaman tetikte olmalıdır. Nedime'nin arzuladığı kadın kıyafetine dikkat edildiğinde kadını, geleneksel yaşantıdan farklı olarak ev içinde değil, dış dünyada, çalışma yaşamında tasavvur ettiği görülür. Bu noktada yukarıda kaydettiğimiz roman veya romancının kadın için belirlediği sınırları biraz daha genişletmeye çalıştığı düşünülebilir. Fikirleriyle döneminin kadından farklı olduğunu ortaya koyan Nedime'nin, yine bu fikirleriyle Cumhuriyet'in getireceği yeniliklerin de işaretlerini verdiği sezilir.

Romandaki erkek figürler Nedime Hanım hakkında hemen bütünüyle takdir dolu görüşlere sahiplerdir. Her türlü tehlike ve zorluğa rağmen işgal altındaki İstanbul'un karmaşık basın hayatına dâhil olan ve dönemin koşulları bakımından yadırganacak bu faaliyet içinde toplumun her kesiminden erkeklerle karşılaşan Nedime, “bacıları olarak” erkelerin dünyasında da yaşamayı öğrenir:

Nedime Hanım, odayı sigara dumanıyla dolduran, bu erkek gürültüsüne kolay alışmıştı. Masaya oturup, namli misafirler kabul eden bir Parisli kadın gibi zevkle gülümsüyor, kendisini zaman zaman, mesela, Madam Recamier'ye benzetiyordu (EŞİ, 215).

Entelektüel bir kadın olan Nedime'nin çalıştığı mekân dönemin aydın ve sanatçıların uğrak yeridir. Şairler, yazarlar *Karadayı* yazıhanesinde sık sık toplanıp edebiyata, sanata dair sohbetler yaparlar. Ancak gerek Kâmil Bey gerekse Nedime şairlerin, yazarların bazı dönemlerde görevler yüklenmesi gerektiğini, oysa romanda ismi geçen aydın ve sanatçıların görevlerini yerine getirmediklerini, milleti âdeta yüzüstü bıraktıklarını; anlamsız, işlevsiz uğraşlar içinde olduklarını düşünürler. Zira *Karadayı* yazıhanesinde toplanan sanatçılar ülkenin ve milletin yaşadığı felâkete odaklanmak yerine toplumdan uzak, dönem itibarıyla işlevsiz birtakım sanat tartışmalarıyla zaman geçirirler. Bu tartışmalara dâhil olmayan, ancak tartışmaların içeriğinden hoşnut da olmayan Nedime sanattan, edebiyattan beklentisini aşağıdaki cümlelerle dile getirir:

“Biz bugün şiire ne kadar muhtacız! Kavgacı şiire... Ben ‘sanat için sanat’ yahut ‘sanat güzellik için...’ falan diyenlerin ne demek istediklerini şimdi anladım. ‘Sanat sanat için’ demek, ‘sanat kuvvetlinin emrinde demek... Bize sanatlarıyla yardım etmeyenler, son hesaplaşmada kime yardım etmiş oluyorlar? (...) Onlara demeli ki... ‘Asıl ödevinizi yapmıyorsunuz. Bundan

kaçıyorsunuz... Karışık, karanlık, maskara lafların arkasına sinmeniz bundan... “ (EŞİ, 242–243).

Nedime’ye göre sanat, özellikle milletlerin zor zamanlarında millî bir işlev yüklenmelidir. Kuvvetini halktan almalı, halka kuvvet vermelidir. Bunu yapabilmesi için de özgür olmalı, biçimden ziyade içeriği öne çıkarmalıdır. Zira ‘bu günler’ zor günlerdir. Toplumun bütün kesimleri ortak bir amacın etrafında birleşmeli, bu amaca uygun uğraşlar içinde olmalıdır. Nedime Hanım’ın benimsediği ve tarif ettiği bu sanat anlayışı, toplumcu gerçekçi sanat anlayışıyla karşılanabilecek niteliktedir.

Nedime’nin ideolojik fikirleri de romanda bizzat kendi anlatımıyla yer alır. Onun gözünde memlekette savaş kadar önemli bir başka sorun da aydın sorunudur. Savaş bittiğinde, ülke zafere erdiğinde (Nedime zafere yürekten inanmaktadır) kurtuluşun tam manasıyla gerçekleşmiş olmayacağını, asıl kurtuluşun farklı bir zihniyetin hayata geçirilmesiyle sağlanabileceğine inanır. Nedime, bu zihniyeti kaynağını halktan alan yeni bir devlet düzeni şeklinde açıklar: *Anadolu, harbi kazanmaktan daha başka, daha büyük şeyler yapmak zorunda... Söz gelimi Tanzimat’ın, Meşrutiyet inkılâbının yapamadığını...* (EŞİ, 188). Bununla birlikte savaş sonrasında toplumda birtakım değişimler olacağını, bu değişimlerin Batılı nitelikler taşıyacağını tasarlayan Nedime’nin entelektüel donanımıyla ilgili olarak önemli bir detayın da gözden uzak tutulmaması gerekir. Nedime her ne kadar romanda sorumlu aydın kadına örnek gösterilse de özellikle ideolojik ve siyasal konularda onun referansları hemen daima eşi İhsan’dır. Çünkü bu fikirler aynı zamanda İhsan’ın fikirleridir. Nedime’nin eşiyile olan sohbetlerinde onu dilediğini, büyük ölçüde de onun fikirlerini benimsediğini romanın satır araların okumak mümkündür.

3. Fatma

Esir Şehir üçlemesinin üç kitabında da (İlk iki kitapta onu hayatta ve aktif olarak görürüz, üçüncü kitapta ise ölmüş olduğu bilgisi vardır) karşımıza çıkan Fatma, Kâmil Bey’in Anadolu’ya plân kaçırma eyleminde yanında olan Ramiz’in eşidir. Fatma da Nedime gibi anlatıcının ve Kâmil Bey’in olumladığı, hatta öteki iki kadın figürden daha üstün tuttuğu, örnek gösterdiği bir kadın tipidir.

Fatma’ya yönelik fiziksel betimlemelerden yola çıkıldığında onun güzel ya da çirkin olduğuna dair bir kanaat edinilmemektedir. Bunda söz konusu betimlemelerin daha çok onu bir kardeş olarak benimseyen Kâmil Bey’in bakışıyla yapılmasının etkisi olduğu düşünülebilir. Onunla ilgili yapılan betimlemelerden okuyucunun zihninde esmer, kısa boylu, zayıf, tez canlı bir kadın canlanır. Fatma’nın görüntüsüyle ilgili verilen bir başka bilgi de, birkaç yerde olmak

üzere sürekli kara çarşaf giydiğine yöneliktir.⁵ Bu konuda Nedime'nin ve kapalı bir şekilde Kâmil Bey'in çarşafa yönelik olumsuz tavırlarını hatırlamak gerekir.

Fatma'nın karakterinin doğup büyüdüğü, içinde yaşadığı sosyal çevre tarafından şekillendirildiği, bu çevre ile uyumlu olduğu söylenebilir. Üçlemedeki verilerden eğitimsiz, sözünü esirgemeyen, yer yer kaba sayılabilecek davranışlar sergileyen bir Fatma portresi canlanır. Bununla birlikte titiz, evine, ailesine sevgiyle bağlı; eğitimsiz olmasına rağmen onlar üzerinde oldukça etkilidir. Romanlarda onun eğitimsizliği, ev dışındaki hayata yönelik bilgisizliği, cesaretsizliği eşi Ramiz Efendi tarafından, Millî Mücadele öncesi seferberliğe giderken duyduğu endişe yoluyla dile getirilir: *Evin içinde yapayalnız bir gebe kadın bırakmışım. Bir başına Kocamustafapaşa'dan Kapalıçarşı'yı bulmayı beceremez bir kadıncağz (EŞİ, 444)*. Yine karşılaştığı birtakım sorunlara (sağlık sorunlarına, kimi zaman eşi Ramiz veya oğlu Kadir'in olumsuz bulduğu davranışlarına...) türbelere, yatırlara giderek çözüm aramasını da onun eğitimsizliğine bağlamak mümkündür. Bizim çalışmamız açısından ise en önemli karakter özelliği gerek ailesi konusunda gerekse toplumsal ve millî konularda görev ve sorumluluk duygusunun gelişmiş olmasıdır. Zira üçlemede Fatma, cahil ama cesur ve sorumlu halk kadınlarını temsil eden bir konumdadır.

Geleneksel Türk ailesinde egemen olan erkektir. Otorite ve kural koyuculuk erkeğe tanınmış bir haktır. Ancak olağanüstü zamanlarda bu egemenlik bazen el değiştirebilir; pasif olan, bir anlamda eğitim bakımından erkeğin gözünde çocuklarından pek farkı bulunmayan kadın, otoriteyi, kural koyuculuğu erkekten alabilir. Esir Şehir üçlemesinde de Fatma ve Ramiz çiftinin gündelik hayatında erkek egemen bir yaşantı sürer. Geleneksel Türk ailesinin erkeğe tanıdığı bütün belirleyicilikler Ramiz için de söz konusudur. Fakat zaman, bahsettiğimiz olağanüstü zamanlardandır. Ülke varoluş mücadelesi vermektedir ve ülkedeki her birey temel vazifesi olan kurtuluş mücadelesine destek vermek zorundadır. Bununla birlikte Ramiz, seferberlik sırasında cephede yaşadığı hayal kırıklığı ve düştüğü umutsuzluktan dolayı ülkenin şehirleri bir bir işgal edilirken mücadele gücünü ve kurtuluşa olan inancını yitirmiş bir erkek olarak günlerini kahvehanede geçirir. Fatma ise bu durumu kabullenemez; o, eşi Ramiz gibi umutsuz değildir; kurtuluşa inancı tamdır ve bu ülkenin bütün insanların bu kurtuluşa dâhil olmaları gerektiğini düşünmektedir. Üstelik o günlerde İstanbul'da gerçekleşen Sultanahmet

⁵ “Küçük esmer yüzü çarşafın kara çerçevesinden büsbütün ufak görünüyordu “EŞİ, 436–437. “Kadın (Fatma), çarşafının pelerini altından büyük bir bohça çıkarıp bir iskemleye koydu. Yüzü, dışarıdaki soğuğa rağmen hafifçe terlemişti. Titiz olduğu için belli ki, ‘et, can tutmaz’ kadınlardandı’ (EŞİ 437).

Mitingi dolayısıyla buna inanan kadın sayısı da hayli artmıştır. Ramiz'in yine kahveye gideceği bir anda Fatma duruma el koyar:

- *Nereye Efendi?*
- *Kahveye.*
- *Biraz dinler misin beni sen bakayım!*
- *Ne var?*
- *Ben bugün Sultanahmet'e gittim.*
- *İyi.*
- *Oraya binlerce kadın toplandı. Nutuk söylediler.*
- *Ne nutku?*
- *Nutuk... Biz hepimiz ağlaştık! Akıllı kadınlar kara bayraklar yapmışlar. Erkeklerle 'Eğer vatanı kurtaramayacaksanız, örtülerimizi siz örtünün!' diye bağırdılar. Biz ağlaştık. Sade biz değil, aramıza bir de Fransız bahriyelisi karışmıştı. Hâlimizi görünce gâvur askeri de ağladı. 'Dilimizi anlamayan gâvur askeri imana gelirse...' dedim can başıma sıçradı.*

Üçlemede kadınların çocuk yetiştirme konusunda da birbirlerinden oldukça farklı yollar izledikleri görülür. Üç kadından Fatma ve Nermin'in aynı yaşlarda çocukları vardır. Nermin'in kızı Ayşe eğitimine, kültürüne özen gösterilen, sevgiyle, anlayışla büyütülen bir çocuktur. Yaşadığı çevrenin eğilimleri doğrultusunda dadıların elinde, piyano dersleri alarak büyütülür. Fatma'nın oğlu Kadir de yaşadığı ve mensubu olduğu çevre dolayısıyla yine sevilip ihtimam gösterilen fakat maddi imkânsızlıklar ve eğitsel, kültürel düzey bakımından eksiklikler dolayısıyla yer yer azarlanıp hırpalanan, ihtiyaçları, arzuları zorlukla karşılanan, çoğu zaman karşılanamayan⁶ bir çocuktur. Bununla birlikte Ayşe, Nermin'in kendince doğruları yüzünden yetişme çağı boyunca babasından uzak kalır, onun öldüğünü zanneder. Daha da ötesi annesinin yalanları yüzünden öldü sandığı babasından nefret ederek büyür. Kendisinin babasına, babasının da ona çok ihtiyacı olduğu dönemlerde Nermin'in tutumu sonucu ikisi de birbirlerinin sevgisinden, desteğinden mahrum kalırlar. Kadir ise bütün imkânsızlıklar içinde özellikle Fatma'nın yönlendirmesiyle babasının ve hayranı olduğu Kâmil Bey'in hep yanında olur. Halk tabakasının bir mensubu olarak hayatla yüz yüze, hayatın gerçekleriyle iç içe yetiştirilir. Burada dikkat edilmesi gereken husus ise Fatma'nın çocuk yetiştirme konusunda düşünülmüş, bilinçli

⁶ Kadir'in bu çeşit yoksunlukları özellikle *Yol Ayrımı*'nda okunabilmektedir.

bir tutum içinde olmadığıdır. Fatma çocuğunu içinde yaşadıkları sosyal ortamın eğilimine göre yetiştirir. Bu ortamın eğilimi ise çoğunlukla “kendiliğinden, serbest” bir özellik gösterir. Nermin ve Nedime’nin aksine Fatma’nın gerek yaşam gerekse çocuk büyütme konusunda problemi ya da programı yoktur.

Yukarıdaki alıntıda da verildiği üzere İstanbul’un ve ülkenin diğer şehirlerinin birer birer işgal edilmesi, bu işgallere karşı Anadolu’da başlatılan direniş, “Kocamustafapaşa’dan Kapalıçarşı’ya” gidemeyen Fatma’yı evinin dışına çıkarır, ülkesinde neler olduğunu anlamak için kafa yormasına neden olur, hatta mitinglere katılmasına yol açar. Fatma, Sultanahmet mitingine⁷ katıldıktan sonra millî duyguları daha da yoğunlaşan, Anadolu’daki direniş kuvvetlerinden gelen her güzel haber karşısında âdeta coşan, bu duygularını da (düşüncelerini de) hiçbir koşul altında saklamayan bir kadın hâline gelir. Romanlarda onun bu özelliği özellikle hapisanelere eşini yahut da Kâmil Bey’i ziyarete gittiğinde daha belirgin görünür. Söz konusu ziyaretlerden ilki Kâmil Bey ve Ramiz’in tutuklu kaldıkları Bekirağa Bölüğü’dür. Fatma bu ilk ziyaretinde eşine İnönü Zaferi’nin haberini müjdelir. Haber karşısında ziyaret odasında bulunan Ramiz ve Kâmil Bey heyecan ve mutluluktan ne yapacaklarını şaşırırken yanlarında bulunan Nermin, bu heyecana tamamen kayıtsız kalır. Çünkü olan bitenden haberi yoktur, hatta ülkenin geleceğine yönelik ilgisi ve endişesi de yoktur. Aslında bu, muhataplarını öfkelenmesi, hatta isyan ettirmesi gereken bir kayıtsızlıktır. Fakat Fatma’nın zihni Anadolu’da verilen mücadeleye odaklıdır, bu bakımdan ona karşı tepkisi sadece şaşkınlık olur:

Şaştım doğrusu? Biz, kaç gecedir uyumuyorduk. Dua ediyorduk. İşler önceleri az kalsın kötüye gidiyormuş... Derken dün gece yarısı baktım ki kafesi vuruyorlar. ... Telaşla kalktım, Mustafa Efendi müjdeyi verdi Allah razı olsun... Mahalleye bir hâl oldu birden bire... Işıklar yandı, kapılar açılıp kapandı... Kadınlar bir eve toplandık; Kocası, oğlu, kardeşi Anadolu’da olanlar biraz durgun, onları teselli ettik... (ESİ, 439).

Fatma’nın alt sınıftan olması, fakir, eğitimsiz, görgüsüz olması vb. sınıfsal özellikleri, üst sınıfın kadınlarını temsil eden Nermin, halası ve kuzeni Sabriye’nin ona küçümseyici, alaycı bir tutum takınmalarına yol açar. Hatta Sabriye ‘sankülot’⁸ yakıştırması yapar. Fakat Fatma bunlara itibar edecek bir kadın değildir. O, ait olduğu sınıfın bilincindedir; ‘Kocamustafapaşa kadınlarından’ ve ‘öteki üst’ sınıfın karşısında ezilmek bir yana, tam anlamıyla onlara meydan okuyan bir tavır içindedir. Ona bu cesareti ve umursamazlığı veren ise dönemin olağanüstü koşulları, böyle dönemlerde esas olanın görev ve sorumluluk olduğunun bilincine

⁷ Aynı mitinge Nedime Hanım da katılmış, miting, onun düşünce ve eylemlerinde de önemli değişikliklere sebep olur.

⁸ Romanda sankülot kelimesi Kâmil Bey tarafından şöyle açıklanır: “Bu söz, bir bakıma Fransız Büyük İhtilâlî’nin dövüşen halk yığınları demek ama bir bakıma donsuz demek...” EŞM, 302.

varması, şimdi de görevin, kendi görevleri olduğuna inanmasıdır. Bu yüzden de onun için önemli olan/lar, “kendilerinden olanlar”dır. Kâmil Bey’in de “kendilerinden” olduğuna inanan Fatma için “ötekilerin” ne düşündüklerinin hiç önemi yoktur:

Pelerininin altından çıkardığı gazeteye sarılı paketi cigara masasının üstüne koydu. Her zamanki gibi rahattı. Müdürü adam hesabına almadığını, hala hanımın kasılmalarına metelik vermediğini saklamaya çalışmadan Nermin’e gülümsedi ...” (EŞM, 295). Anadolu’ya gidemeyen ama Anadolu’dakiler için hapse düşen Kâmil Bey’i herkese karşı, en çok da devlet görevlilerine karşı cansiperane savunur: Aman diye inleyerek ayağa kalkan müdüre iğrenmiş gibi baktı: Burası nasıl yer böyle? Binbirdirek batakhanesinden beter! (...) Kâmil Bey’in paralarını almadınız mı? Altından yatağını almayacak mıydınız? Burada herkesin her şeyini alıp güzelce bölüşüyor musunuz? (EŞM, 295-296).

Halk tabakasını temsil eden Fatma, böyle olağanüstü zamanlarda, yani vakti gelince, kimseden korkmayan, düşüncelerini yüksek sesle, dobra bir üslupla dile getirmekten çekinmeyen bir kadın hüviyetine bürünür. Üst tabakanın uygun sözler, imalı sözler arayarak bocaladığı yerde halk (Fatma), söyleyeceklerini çekinmeden söylüyor (EŞM, 301).

Fatma sadece ailesi ve yakın çevresinde etkili olan bir kadın değildir, aynı zamanda Kâmil Bey üzerinde de doğrudan ya da dolaylı olarak büyük etkiye sahiptir. Bu hususta kaydedilmesi gereken anekdot, onun hapisaneye, Kâmil Bey’i ziyarete gitmesinden sonra karşımıza çıkar. Fatma, Kâmil Bey’e kurabiye götürür. Bu kurabiyelere koğuş ağası Paytoncu Osman tarafından el konması üzerine Kâmil Bey çileden çıkar ve bütün asaletini, nezaketini, saflığını bir yana bırakarak Paytoncu ve onun gibilerin anlayacağı tek davranış modeli olan şiddete başvurur. Kâmil Bey’in bu denli kendisinden uzaklaşmasına, vahşileşmesine yol açan elbette Fatma’nın temsil ettiği değerdir. Zira Paytoncu, ülke için endişelenen, ülkenin kurtuluşu için mücadele eden bütün temiz insanların timsali olan Fatma’ya hakaret etmiş, hatta tacizde bulunmuştur. Burada Fatma’nın şahsına duyulan saygı ve sahiplenmenin yanında, belki ondan daha çok, onun temsil ettiği millî ve manevi değer asıl önemli etkindir. Çünkü Kâmil Bey için Fatma, Kuvayı Milliye’nin ta kendisidir. Paytoncu ise gerek davranışları gerekse ahlâksızlığıyla her türlü değeri sömürenlerin, yıkanların somut bir timsalidir.

Fatma’nın Kâmil Bey’in nazarındaki bir başka özelliği de gelişmeler karşısındaki tutumudur. Romanda Anadolu’dan gelen iyi haberler karşısındaki heyecan ve coşkusunun yanında alıntıda da okunacağı gibi kurtuluşa yürekten inanması onu, hem Kâmil Bey’in ruhunda yüce bir değer hem de romanın düşünsel boyutunun sürükleyici figürü hâline getir:

“Fatma Hanım iki yanına bakarak sesini alçalttı: İlyas Usta da bizden... Bu ‘bizden’ sözü Kâmil Bey’in doğruca yüreğine vurdu (...) Kâmil Bey sözlere değil, bu sesteki inanca, güvene sınırsız iyimserliğe dalmıştı. Hep o ses... İkinci İnönü Zaferi’nin müjdesini getiren, kocası Ramiz Efendi’yi en yılgın sırasında ‘haydi sen de başla’ diyerek düşmanla boğuşmaya süren ses...” EŞM, 188.

4. Kâmil Bey ve esir şehrin kadınları

Esir Şehir üçlemesinde anlatıcının kadınlara bakışı ve onlardan beklentisi başkışı Kâmil Bey’in beklentileriyle örtüşür. Bu bakımdan özellikle ilk iki kitapta karşımıza çıkan kadınların hemen hepsinin anlatıcı tarafından ama Kâmil Bey’in bakış açısıyla tasvir ve tahlil edildiğini söylemek mümkündür. Kâmil Bey, 1920’lerin İstanbul’unda kadının da maddi ve manevi olarak hayatın bir parçası olması gereğini hisseder ve düşünür. Bu konuda Nedime ve Fatma’yı çağın ve koşulların gereğini yerine getirmeleri, erkeğe bağımlı olmadan kendi ayakları üzerinde durabilmeleri dolayısıyla takdir eder. Fakat zarafetin, inceliğin, asaletin timsali olan ve Avrupa’da bulunduğu dönemde (Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında) girdiği her çevrede onu gururlandıran, Ramiz’in deyişiyle “kendisinden, yaşadıkları çevre için istediklerini tastamam yapan” (EŞİ, 442) eşi Nermin’in İstanbul’a döndüklerinde millî hayatın gerçeklerine kayıtsız kalmasından, maddi ve manevi anlamda erkeğe bağımlı olmasından, hatta bunun gereğine inanmasından dolayısıyla rahatsızlık duyar. Bununla birlikte Nermin’in dışarıdaki hayata uyum sağlayamaması, topluma herhangi bir katkıda bulunmaması, hatta toplumun büyük bölümünü hor görüp ötekileştirmesi konusunda zaman zaman hatanın kendisinde olduğu düşüncesine kapılır. Kâmil Bey’e göre “Nedime’yi İhsan adam etmiş,” Çerkes dadıyı makinist oğlu, Fatma’yı da Ramiz eğitmiştir; kendisi ise eşini yıllarca “kibar serseriler arasında dolaştırmış, İstanbul’a dönünce de yozlaşmış akrabalarına bırakmıştır (EŞİ, 293–294).

1950’lerde kaleme alınan *Esir Şehrin İnsanları*’nın başkışısı, bu düşünceleriyle, kendini ve/veya yazarını Tanzimat dönemi romanlarına/romancılarına yaklaştırır; zira söz konusu dönem romanlarında da kadın, “modern dünyanın esaslarıyla daha erken tanışmış olan erkekler (Argunşah, 2017: 146) tarafından eğitilip hayata hazırlanır. Nitekim Kâmil Bey’in mahpus arkadaşı Arif Bey de erkekler olarak kendilerine bağlı insanları gereği gibi düşünmediklerini vurgulayarak kadın konusunda asıl hatanın topluma ait olduğunu belirtir:

Delikanlı oluruz anamızı babamızı düşünmeyiz. Evleniriz karımızı, çocuklarımızı düşünmeyiz. Düşünmediğimize göre onları bari güçlendirmeye çalışsak... Hayır, tersine... Her fırsatta, yaşayış zorluklarıyla bağlarını kemeye uğraşırız. Onların adına, hemen unutuverdiğimiz, sorumluluklar yükleniriz. Nermin Hanım hemşireme bir gün bu dünyada

kızıyla tek başına kalınca, yalnızlığın üstesinden nasıl gelebileceğini öğrettiniz mi? Ben kendi hesabıma aklıma bile getirmedim (EŞM, 373).

Kâmil Bey'in, kadının dış dünyada etkinlik kazanmasını istemesine rağmen ev ve aile içindeki konumu ve işlevi konusunda gelenekçi bir anlayışa sahip olduğu söylenebilir. Kadının eş, anne vasıfları; ruhsal ve fiziksel güzelliği, bilgi ve yeteneklerini kullanabilme hak ve özgürlüğü, toplumsal sorumlulukları vb. konularda onların teşvik edilmesi gereğine inanır; fakat aşırılık olarak kabul ettiği kadınlarla ilgili birtakım gelişmelere de karşıdır. Kâmil Bey, Avrupa'da yaşadığı ya da tanık olduğu kadın hareketlerini ve bunların pratiğe yansımalarını kendi ülkesinin kadınlarına bakarak değerlendirir ve kadının zihinsel olarak da fiziksel olarak da çağa ayak uydurmasının ama bunu yaparken ölçülü olmasının gereğine işaret eder:

Bir zaman Avrupa'da görüp tanıdığı erkekleşmiş, daha doğrusu çoğunluğu gülünç derecede züppeleşmiş yazar kadınları gözünün önüne getirdi. Buların hemen hepsi iki cins arasında bocalayan eksantrik yaratıklardı... Avrupa'daki emsalinden fayda çıkaramayınca İstanbul'da gördüğü çalışan kadınlara geçti. Çöpçü kadınlar... sırtlarında kurşunî abadan ceketleri, aynı abadan pantolonları... (EŞİ, 157).

Bu anlamda özellikle ilk kitapta, etrafındaki kadınlar içinde Kâmil Bey'in –aynı zamanda yazarın- Türk kadınları ve hatta kızı Ayşe için arzuladığı rol model Nedime'dir. Nedime zekâsı, bilgisi, kültürü ve ileri fikirleriyle Kâmil Bey için geleceğe, barış günlerine yönelik güven duygusunun timsalidir. Bununla birlikte içinde bulunulan koşullarda, yani işgal ve savaş ortamında Nedime'den de üstün tuttuğu kadın Fatma'dır. Fatma, o zor günlerde “umudunu yitirerek düşen erkeğini” kolundan tutup ayağa kaldıran, duyarlı Türklere kurtuluş yolunda inanç aşılayan, *kurtuluşa olan umudun timsalidir: (Kâmil Bey) büyük fakat tatlı bir yorgunluk duyuyordu. Umut ağır bir yük gibi omuzlarına çökmüştü. Milletinde, Fatma Hanım gibi kadınların bulunması, ona İnönü zaferinden daha önemli görünüyor... (onu) Nedime Hanım'dan bile çok daha yüksek, çok daha kudretli, daha güvenilir buluyordu (EŞİ, 449)*

Değerlendirme

Esir Şehir üçlemesinde önemli bir mesele olarak karşımıza çıkan kadın konusuna, başka kadın figürlerin varlığı yanında asıl olarak Nermin, Nedime ve Fatma üzerinden odaklanılır. İşgal altındaki bir şehirde yaşayan adı geçen üç kadının her biri duyguları, düşünceleri, davranışları ve beklentileriyle farklı sosyal sınıfların özelliklerini yansıtır. Üçlemede paşa kızı ve paşa gelini Nermin, alıştığı yaşam standardını korumayı, güvenli bir hayatı temel prensip edinen bir figürdür. Nermin, aristokrat, duyarsız, topluma yabancı bir kadın görünümündedir. Asker eşi olan Nedime ise düşünen, üreten, aydın bir karakter olarak olumlanan bir portredir.

Üçlemenin bir başka kadın figürü Fatma ise duyarlı, fedakâr kişiliğiyle Anadolu hareketinin İstanbul'daki kadın timsali olup kalabalık halkı temsil eder.

Romanlarda kadınlarla ilgili olarak en çok vurgulanan düşünce onların evden dışarı çıkararak toplumsal konularda görev ve sorumluluk almaları gerektiğidir. Söz konusu görev ve sorumluk, toplumun içinde bulunduğu koşullara göre farklılık göstermekle birlikte kadın, doğrudan kendi geleceğini de etkileyeceği için hayat karşısında her dönem ve koşulda etkin olmalıdır. Kadından beklenen bu etkinliğin üçlemedeki yansımaları ise üç farklı sosyal sınıftan üç kadın figür yoluyla gösterilmek istenir.

Üçlemede her ne kadar kadın odağında duygusal, düşünsel, eylemsel özelliklere dikkat edilse de bu hususlar bağlamında fiziksel özellikleri ve görünüşleri de önemlidir. Üç kadın içinde Nermin salt güzelliğiyle var olan bir figürdür ve dar bir çevrede seçkin bir yaşam sürmek arzusundadır. Bu bakımdan kapalı mekânlarda yaşamaktadır denilebilir. Nedime ve Fatma'nın ise fiziksel görünüşlerinden çok daha fazla olarak hem ailelerine hem dış dünyaya açık bir yaşantıları vardır. Yine üç kadının fiziksel özellikleri bakımından dönem içinde bazı sosyal zümreleri ve bu zümrelere dair öngörülerini temsil ettikleri de düşünülebilir. Romanlarda Fatma yiğitliği, Nedime cesareti, bilgisi ve kültürü, Nermin ise güzelliği ile yer alırlar. Salt güzelliğiyle varlığını sürdüren Nermin'in, bu niteliğin geçici olması düşünüldüğünde gelecekte işlevini tamamen yitirecek bir kadını ve zümreyi işaret ettiği varsayılabilir. Buna karşın Nedime ve Fatma'nın sahip oldukları nitelikler geçici değil, kalıcıdır. Nedime eğitilmiş, üretken, söz sahibi, her şeyden öte hayatın içinde her koşulda kendi ayakları üzerinde durabilen bir kadın olarak toplumun duyan, düşünen, aydın kadın kesimini yansıtır. Fatma ise kalabalık, eğitimsiz ama sorumluluk ve görev bilincine sahip fedakâr halk kesiminin göstergesidir. Nedime ve Fatma kadın odağında bütün bir geleceği ve geleceğin toplumunu oluşturur özellikte iken

Üçlemede Nermin ile Nedime bir defa, Nermin ile Fatma iki defa karşılaşır. Fatma ve Nedime ise hiç karşılaşmaz. Her karşılaşmada yazar, aslında okuyucuya ve Kâmil Bey'e kadınlar arasında kıyaslama imkânı sunar. Bu karşılaşmalar irdelendiğinde ise Fatma ile Nedime'nin daha aktif, daha etkili figürler olduğu görülür. Nedime bilgisi ve cesaretiyle, Fatma da koşulların yol açtığı umursamaz tavrı nedeniyle (elbette Nermin karşısında iki kadının haklı konumlarıyla) karakter bakımından Nermin karşısında daha baskın, daha üstün dururlar. Fatma'nın ve Nedime'nin Nermin'den üstün tutulmasını güzellikten, nezaketten, kibarlıktan daha önemli olanın millete ve vatana faydalı olandır, şeklinde okumak mümkündür.

Romanlarda Sultanahmet Mitingi Müslüman Türk kadınlarının millî duyarlılıklarının uyanışında kaydedilmesi gereken önemli bir tarihi hadise olarak kaydedilir. Hem Nedime hem Fatma, mitinge katıldıktan sonra evlerinden çıkarlar, etraflarında neler oluyor kavramaya

çalışırlar. Nermin için ise her ne kadar mitingın yapıldığı tarihte İstanbul'da olmasa da üçleme içindeki işlevinden hareketle denilebilir ki miting, onun hayatında herhangi bir anlam ifade etmeyecek, büyük olasılıkla mitingden haberi olmayacak, olsa da katılanları kaba vb. sıfatlarla hakir görecek, hatta onların kendi yaşantısını dolaylı olarak olumsuz etkilediğine inanacaktır.

Romanlarda üç kadının aynı dönem ve iklimin, aynı kültürün insanları olmalarına rağmen birbirlerinden hayli farklı oldukları okunmaktadır. Bu farkları önemli kılan ise mensubu oldukları ülkenin varoluş mücadelesi içinde olmasıdır. Bununla birlikte kadın odağından bakıldığında üç kadının birbirlerine olan farkları, romanların başkişi Kâmil Bey'in beklentileri açısından aslında birbirlerini tamamlar niteliktedir. Buna göre Fatma yiğitliği, Nedime cesareti ve bilgisi, Nermin ise güzelliği ve zarafeti ile Kâmil Bey'in zihnindeki ideal kadın portresini oluşturmaktadır. Ancak bu konu üçlemedeki kadın figürleri farklı bir bakış açısıyla okumayı gerektiren farklı bir yazının konusudur.

Kaynaklar

- ARGUNŞAH, H. (2016). *Kadın ve Edebiyat Kendini Yazmak*. İstanbul: Kesit Yay.
- ÇETİNKAYA, Y. D. (2011). Uyanın Kadınlar! Hayata Bigâne Kalmamak İçin Türk Milliyetçiliğinin Kuruluşunda Kadınları Rolü ve Kadınlık Hayatı Dergisi. *Tarih ve Toplum Yeni yaklaşımlar*. 12, 119–139.
- FEDAİ, Ö. (2010). Kemal Tahir'in Romanlarında Kadınlar. *Kemal Tahir 100 Yaşında* (ed. E. Eğribel, M. F. Andı). Ankara: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- FETHİ, N. (2000). *Yüz Yılın 100 Romanı*. İstanbul: Adam Yay.
- GÜNAY-ERKOL, Ç. (2011). Osmanlı-Türk Romanından Çağdaş Türk Romanına Kadınlık: Değişim ve Dönüşüm. *Türkiyat Mecmuası*, 21, 148-175.
- HAS-ER, M. (2000). *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*. Ankara: AKM Başkanlığı Yay.
- KANTARCIOĞLU, S. (2004). *Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm*. Ankara: Akçağ Yay.
- TAHİR, K. (2012). *Esir Şehrin İnsanları*. İstanbul: İthaki Yay.
- TAHİR, K. (2012). *Yol Ayrımı*. İstanbul: İthaki Yay.
- TAHİR, K. (2013). *Esir Şehrin Mahpusu*. İstanbul: İthaki Yay.
- UĞURCAN, S. (2012). Osmanlı Türk Romanında Kadın Tipleri. *Edebiyatımız II Yazarlar Meseleler*. İstanbul: Dergâh Yay.
- YALÇIN, A. (2003). *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Çağdaş Türk Romanı*. Ankara: Akçay Yay.